

TANULMÁNY

ANTALFFY GYÖRGY

A MARXISTA TÁRSADALOMTUDOMÁNY JELENTŐSÉGÉRŐL

KARL MARX SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJÁRA

A kapitalista termelés megjelenése, a proletariátus osztályharcának fejlődése megadták a lehetőséget és szükségszerűvé is tették a történelem tudományos értelmezésének felmerülését.

Marx géniuszának nagysága abban áll, hogy elvetve a régi tradicionális idealista nézeteket, a marxizmust a történelem értelmezésére is kiterjesztette, felfedte a társadalom fejlődésének törvényeit, létrehozta a történelem tudományos materialista értelmezését, megoldotta a kor által kitűzött feladatot.

Mint a marxista világnézet része a marxista társadalomtudomány, mely kifejezi a proletariátus érdekeit, a társadalomnak a kizsákmányolástól és a magántulajdontól való felszabadítása érdekében folytatott osztályharcának érdekeit. Ennek pártossága gyökeresen különbözik a polgári szociológia pártosságától. Ez utóbbi pártossága abban áll, hogy a kapitalista társadalom antagonisztikus ellentmondásainak eltusolására törekszik s igyekszik igazolni a kapitalista viszonyokat és ennek érdekében sokszor a történelmi valóság meghamisításának útjára lép. Ezzel szemben a marxista társadalomtudomány pártossága egybeesik a társadalmi viszonyok tudományos megismerésének feladatával. Hiszen a proletariátus érdekelt a társadalmi élet ellentmondásainak objektív megismerésében és abban is, hogy ezen ellentmondások megoldására olyan módokat találjon, melyek a társadalom előremutató mozgását elősegítik.

Mikor Marx Engelsszel együtt megalkotta a marxista társadalomelméletet, a múlt filozófiai és szociológiai gondolkodásának bizonyos eredményeire is támaszkodhatott.

A marxizmus megjelenése nem volt lehetséges sem az idealizmussal való határozott szakítás nélkül, mely az előző szociológiában és történetírásban uralkodott, sem pedig a bennük található értékes elemek megőrzése nélkül sem.

Melyek voltak tehát a Marx előtti társadalomról szóló tanítások alapvető hiányosságai, és mi az, ami belőlük értékesként fennmaradt?

Minden előző szociológia és történetírás fő és alapvető hiányossága idealista jellegűben van. A történelem idealista értelmezése abból indul ki, hogy az életben és a társadalom fejlődésében valamiféle szellemi kezdetnek van meghatározó szerepe, hogy a társadalmi élet alapja és a történelem fő ereje az isteni vagy akár emberi tudat. Azzal, hogy a tudat elsődlegességét bizonyítja, a történelmi idealizmus a társadalmi lét és társadalmi tudat reális viszonyát a feje tetejére állítja, a társadalomról mind egészében, mind pedig annak egyes oldalait tekintve helytelen szemléletet alakít ki. Helytelen képet alkot a társadalmi jelenségek és a történelem valódi menetének belső összefüggéséről s a történelmi folyamat mozgató erőiről és törvényszerűségeiről. Marx bizonyította be, hogy a történelem idealista értelmezése: a társadalmi életet torzul tükröző nézeteknek tudománytalan rendszere. A történelem idealista értelmezése nem adja meg az objektív kritériumot, mely alapján meg lehet különböztetni, hogy a társadalmi jelenségekben és a történelmi eseményekben mi a fontos és mi a másodlagos, mi a lényeges és mi nem, és a történelem tanulmányozásában önkényességet és szubjektívizmust visz bele.

„A nézetek kormányozzák a világot” — ez a kijelentés nagy általánosságban kifejezi a történelemre vonatkozó idealista nézetet. A történelem idealista értelmezé-

sének tehát ismeretelméleti és osztálygyökerei vannak. A történelmet emberek csinálják, de minden ténykedésük tudatukon keresztül megy végbe. Abból a tényből kiindulva, hogy az emberek minden ténykedése a tudat részvételével történik, az idealisták azt a helytelen következtetést vonták le, hogy a történelmi események végső okát a tudatban, a „léleekben” kell keresni, hogy az összes történelmi változás forrásai az ideológia és a politika területén végbement változások, s hogy a tudatnak a történelemben meghatározó szerepe van.

A történelem idealista értelmezése azért vált lehetségessé, mert első pillanatra a történelem olyan emberek cselekedetei eredményének látszik, kiket idealisztikus szándékok mozgatnak. Ezt a látszatot az idealizmus lényegként fogja fel, s az emberi tevékenység idealista, szellemi oldalát abszolutizálja, amennyiben a társadalmi élet alapját teszi meg.

Az idealizmus ismeretelméleti alapjai a történelemnek csupán helytelen értelmezését teszik lehetővé. Az idealista irányzat léte és uralma a Marx előtti társadalomtudományban nem valami tévedés gyümölcse volt. Hiszen akkor a tévedéseket eloszlató ismeretek fejlődésével a történelem idealista értelmezése már régen el lett volna temetve. Az idealizmus uralma a Marx előtti szociológiában az osztálytársadalom létének és fejlődésének általános feltételeiből következik.

A szellemi és fizikai munka szétválasztásával a fizikai munka egész súlya a dolgozó tömegek vállait nyomja, míg a szellemi munka privilégiumát az uralkodó kizsákmányoló osztályok monopolizálják. Ez utóbbiak rendszerint nem vesznek közvetlenül részt az anyagi termelés folyamatában. Ők irányítják a termelést és a cserét, ők veszik kezükbe az állam irányítását, határozzák meg annak politikáját, jogát, uralkodó ideológiáját.

Ezt a helyzetet torzul tükrözve az idealizmus a tömegek tevékenységét mint valami másodlagos dolgot ábrázolja, amely nem lényeges és nincs jelentősége a történelem szempontjából. Viszont a kizsákmányoló osztályok és képviselőinek tevékenységét, legyenek azok ideológusok, törvényhozók, politikusok, hadvezérek, azaz olyan emberek tevékenységét, akik az eszméket, törvényeket alkotják — a történelmi folyamat alapjaként tünteti fel. Ilyen „viszonyulás” esetén a történelem „a nagy személyiségek” története lesz, és a népi tömegek szerepe lecsökken. A kizsákmányolási viszonyok és a kizsákmányolók uralkodó helyzete helyesnek bizonyul, és örökösnek és szükségképpeninek látszik. A történelem idealista értelmezése a „személyi kultusz” reakciós változatának eszmei alakja.

A szellemi és fizikai munka elkülönítése kapcsán a társadalom szellemi léte abszolút önállóságába vetett illúziói igen kényelmesek a kizsákmányoló osztályok számára. Hiszen elfedi ideológiájuknak osztályérdekektől való feltételezettségét, és lehetővé teszi, hogy ezt az ideológiát mint általános emberi értéket mutassák be.

Másfelől a történelem idealista értelmezése a fatalizmus alapjául is szolgálhat, mely szerint a történelem útját az istenség akarata már előre kijelölte. Az emberek sorsa eleve el van rendelve, és az embernek vakon meg kell nyugodnia sorsában. Ezek a nézetek a tömegekben passzivitást eredményeznek, az erőtlenség és megadás érzelmeit keltik.

Továbbá az uralkodó osztályok érdekeltek abban, hogy akadályozzák az elnyomott tömegek forradalmi osztályharcának fejlődését. A történelem idealista értelmezését az uralkodó osztályok ideológusai arra is felhasználják, hogy elméletileg megalapozzák a forradalmi gyakorlatnak mint az osztálytársadalomban a társadalmi élet ellentmondásai megoldása eszközeinek a tagadását. Amennyiben a történelmi idealizmus szerint a társadalmi élet alapja az eszmék, a tudat, annyiban a társadalmi élet bármilyen változását elő lehet idézni mindenképp az emberek tudatának, fogalmainak, morális normáinak stb. megváltoztatásával, nem pedig forradalmi gyakorlat útján. A kizsákmányoló osztályok ideológusai így „alapozzák” meg az osztályharcra való viszonyulásukat, s ezt az „erkölcsi tökéletesedést”, felebaráti szeretet stb. kép-mutató prédikálásával helyettesítik. Jelenleg ezeket az eszméket néhány jobboldali szocialista teoretikus is a forradalmi marxizmus elleni harcra használja.

Igy tehát a történelem idealista értelmezése megfelel a kizsákmányoló osztályok érdekeinek. Az idealizmus uralmuk elméleti igazolásának és a néptömegek történelmi szerepe kisebbítésének, politikájuk és ideológiájuk elméleti megalapozásának, pártos jellege eltusolásának, a forradalmi gyakorlat jelentősége tagadásának stb. a szellemi fegyverét adja a kezükbe. Ezért nem véletlen, hanem törvényszerű, hogy az idealizmust a kizsákmányoló osztályérdekek hívták életre.

Felmerül a kérdés, vajon akkor miért maradtak meg a történelem idealista értelmezésének a pozícióján azok a múltbeli gondolkodók, akik védték, vagy akár ilyen vagy olyan fokon a dolgozó tömegek érdekeit tükrözték? Ez azzal magyarázható, hogy a kapitalizmus előtt még nem voltak meg a kizsákmányolás „likvidálásához”

szükséges feltételek. A dolgozóknak az a törekvése, hogy a kizsákmányolók igája alól felszabaduljanak, az anyagi körülmények értetlenségébe ütközött és a dolgozó osztályok érdekeit tükröző ideológiában még elkerülhetetlen volt az utópizmus. Ezeknek az osztályoknak az ideológusai még nem voltak abban a helyzetben, hogy tudományosan viszonyuljanak a társadalmi élethez.

Következésképpen az anyagi körülmények fejletlensége egyfelől, és a kizsákmányoló osztályok céltudatossága másfelől megteremtették a történelem idealista értelmezésének uralmát Marx előtt. Ez a lényege a történelemre vonatkozó idealista nézetnek.

Ez az általános jellemzés még nem zárja ki azonban azt a tényt, hogy lényeges különbségek voltak a történelemre vonatkozó idealista nézetek területén az egyes társadalmi elméletek között. Az idealizmus a történelemben különböző formákat öltött és különböző szerepet játszott aszerint, hogy mennyiben volt kapcsolatban reakciós és progresszív társadalmi erőkkel. Ezért bármilyen idealista elmélethez való viszonyulásnak konkrétan történelminek kell lennie.

Az antik társadalomban *Hérodotosz*, *Plutarkhosz a pythagoreusi iskola* filozófusai idealista nézeteivel szemben, melyek azt állították, hogy a történelmet és következőképpen az emberek sorsát az istenek közvetlen beavatkozása határozza meg, szembezártak az ókor legnagyobb filozófusai: *Demokritosz*, *Epikurosz*, *Lucretius*, akik tagadták az isteneknek az emberek sorsába való beavatkozását. Nem az istenek, hanem az emberek saját tudatuktól vezetettve alkotják a történelmet. Demokritosz pl. azt állította, hogy a szükségszerűség hatása alatt fejlődött ki az emberi kultúra. Mindében gondolkodók nem mentek túl az idealizmus keretein. Ilyen vagy olyan mértékben a rabszolgaságot védelmezték, bár Demokritosz, Epikurosz és Lucretius nézetei a saját korukhoz képest progresszívek voltak s lehetővé tették a történelmi ismeretek halmozását. Az antik társadalomban a történelem idealista értelmezésének kereteiben különböző irányzatok lényegében a rabszolgatartó demokrácia és arisztokrácia harcát tükrözték.

A feudalizmus korában a történelemre vonatkozóan vallásos-misztikus nézet uralkodott. Áthatotta a feudális rendszer igazolásának a törekvése. Igyekeztek sugalmazni a tömegeknek, hogy ezt az isten állította fel, s hogy a feudálisok és az egyház uralma isten akaratára támaszkodik.

A feudalizmus ideológusainak uralma odavezetett, hogy a progresszív erők harca — parasztfelkelések, városi alacsonyabb rétegek fellépései — vallási zászló alatt ment végbe, pl. Thomas Münzer felkelése Németországban, a huszitis Csehországban volt.

A feudalizmus elleni határozottabb küzdelem Franciaországban bontakozott ki a XVIII. században. Ennek legvilágosabb kifejezője a francia felvilágosítók és materialisták ideológiája volt. A felemelkedő polgárságnak a képviselői a maguk idejében progresszív elméleteknek egész sorát állították fel. A dogmatikus igazság egyházi alapelveivel az ész kritériumát állították szembe, és a feudalizmust mint kiélt társadalmi rendszert ítélték meg, és az észnek megfelelő új rendszerrel való felváltásának a szükségességét megindokolták. A valóságban az ész uralma, amiből kiindultak, és amelyet dicsőítettek, nem volt más, mint a születő polgári társadalom idealizálása. Véleményük szerint az igazságos társadalmi rendszer az ismeretek, a felvilágosodás elterjesztésétől, jó törvényektől stb. függ. Így tesz pl. *Montesquieu*, amikor elismeri, hogy az ember által alkotott törvények tökéletlenek, mert azok a valóságban a legkülönbözőbb viszonyoktól függenek. Szerinte: „A törvények függenek a kormányzat természetétől és elvétől, az ország természeti (földrajzi) viszonyaitól, a hideg, forró vagy mérsékelt éghajlattól, a talaj minőségétől, helyzetétől, nagyságától, a munkás-, adász- és pásztornépek életmódjától; függenek a szabadság azon fokától, melyet az alkotmány megbír, az ország lakosainak vallásától, hajlamaitól, vagyonától, számától, kereskedelmétől, erkölceitől, szokásaitól. Végre függenek egymástól, saját erejétől, s törvényhozó céljától s a dolgok rendjétől, melyre alapítva vannak. A törvényeket tehát mindezen szempontokból kell figyelembe venni — ezek a viszonyok gyűjtve alkotják azt, amit a törvények szellemének neveznek.”

Az imperializmus korában a polgári szociológia a burzsoá államok, imperialista államok szolgálatába állt, s így a szocializmus elleni harcban használják fel. Miközben a kapitalista társadalmat igyekeznek erősíteni, e szociológusok különböző reakciós tervezeteket agyalnak ki a kapitalizmus „fekélyeinek” gyógyítására, az osztályharc kiküszöbölésére, a kapitalizmus pilléreinek megőrzésére. Miközben arra törekzenek, hogy a tömegek forradalmi harcát aláássák, megfosszák őket osztályérdekeik udatától. Újra meg újra kísérleteket tesznek a történelmi folyamat tudományos értelmezésének a cáfolatára. A polgári szociológusok az agnoszticizmust, az irracionizmust vallják, sőt néhányan a középkor misztikus nézeteit keltik életre.

A történelem fejlődésére vonatkozó tudományos szemlélet kialakítása szempontjából óriási jelentősége volt azon kategóriák kimunkálásának is, melyek a társadalmi élet lényeges oldalait tükrözik, mint pl. osztályok, állam, ideológia, jog, erkölcs stb. Természetesen ezen kategóriák tartalma nem volt tudományosan meghatározva. De széttagolták a társadalmi organizmust, és annak egyes oldalait olyan absztrakciókban fixálták le, melyek a társadalomról szóló tudomány megalkotásánál a gondolkodás szükségszerű anyagát adják.

A társadalomelméletnek ezek voltak azok az eredményei, melyeket Marx kritikával átdolgozott és felhasználott.

A társadalomról szóló igazi tudomány megjelenését a társadalomnak mind a materiális, mind a szellemi fejlődése előkészítette. Akkor jelent meg, amikor megvoltak a megfelelő társadalmi viszonyok és eszmei elméleti előfeltételek.

A fordulat lényege: a történelem tudománytalan, idealista értelmezéséből a tudományos, materialista értelmezésébe való átmenet. Ezt az átmenetet Marx valósította meg azzal, hogy a társadalomtudományba egy sor olyan új tézist vitt be, amelyek nem voltak meg az előző elméletekben. Marx — elsőként — a történelmet dialektikusan úgy értelmezte, mint a fejlődésnek és a különböző konkrét társadalmak változásának objektív törvényszerű folyamatát.

A megelőző társadalomtudományokra jellemző az objektív törvényszerűség és az emberi tevékenység metafizikus szembeállítás. Marx dialektikusan összekapcsolta a történelmi folyamat objektív törvényeinek az elismerését a történelemnek a tömegek tevékenysége eredményeként való felfogásával. Ilyen módon kiküszöbölődött az embernek absztrakt ahisztorikus fogalma, mely az embert csak mint természeti lényt fogta fel. Így megalapozást nyert maga az ember lényegének a megvilágításához való történelmi és alapján materialista hozzáállás.

A marxista társadalomtudomány keletkezéséig az azt megelőző társadalomtudomány az említett objektív és szubjektív okoknál fogva képtelen volt többek között a valóságos államot megfelelően visszatükröző államfogalmat kialakítani. A munkásosztály alapvető érdeke fűződött és fűződik ma is a természet és társadalmi valóság igaz megismeréséhez, s ebben a megismerési folyamatban felhasználja mindazt az értéket, amit a tudomány eddigi fejlődése során létrehozott. Az objektív igazság feltárására való törekvés a társadalmi élet területén a marxista társadalomtudományban nem kerülhetnek egymással ellentétbe, a világot olyannak vehetjük — amilyen. Marx korai filozófiai munkásságában a hegeli idealista filozófia, valamint a polgári állam kritikája a polgári állam előfeltételeinek vizsgálatához vezetett el. Nem a jogi viszonyokból és államformákból, mint felszíni jelenségekből, sem pedig az emberi szellem általános fejlődéséből vezette le az állammal kapcsolatos fogalmakat, hanem a polgári társadalom anyagi létfeltételeit tette vizsgálódásának kiindulópontjává. Itt merült fel az adott politikai harc, az állam reális alapjának kérdése, melynek vizsgálata során arra a következtetésre jut, hogy az állam és formái a társadalomban folyó harc keretei. Az államon belüli harc politikai formákban, mint demokrácia, monarchia és köztársasági formákban jelentkezik.

Feltárja ugyanakkor Marx az állam és a társadalom között fennálló szoros kapcsolatot. Az állam politikai szervezet, csak hivatalos kifejezése a polgári társadalomnak, intézmény, amelyben a társadalom politikai hatalma koncentrálódik. Az állam lényegének felismerésével a marxista—leninista tanítás minden eddigi államfogalmat túlhaladott, s az állam kérdéseinek vizsgálatát új, valóban tudományos színvonalra emelte. A polgári tudomány egyik kiemelkedő magyar képviselője, Somló Bódog — aki nem kevés fenntartással élt a történelmi materializmussal szemben — kénytelen volt elismerni, hogy: „Egyedül a történelmi materializmus iskolája az, amely tisztár felfogta, hogy a jog és az állam nem áll felette a társadalom érdekharcainak, hanem hogy az maga is csak ezeknek a harcoknak az eszköze és eredménye. Csak a történelmi materializmus ismerte fel, hogy az állam mindig osztályállam.”

A marxizmus megalapítói azt tanították, hogy a történelmi materializmus megjelenésével az emberiség történelme tudományos magyarázatának a problémája csak most került napirendre. Engels 1890-ben a következőket írta erről: „A mi történelem-értelmezésünk mindenekelőtt a tanulmányozás vezérfonala, nem pedig a hegelianizmus mintája szerinti konstrukciók gyártására szolgáló emelő. Az egész történelem tanulmányozását újra kell kezdeni.”

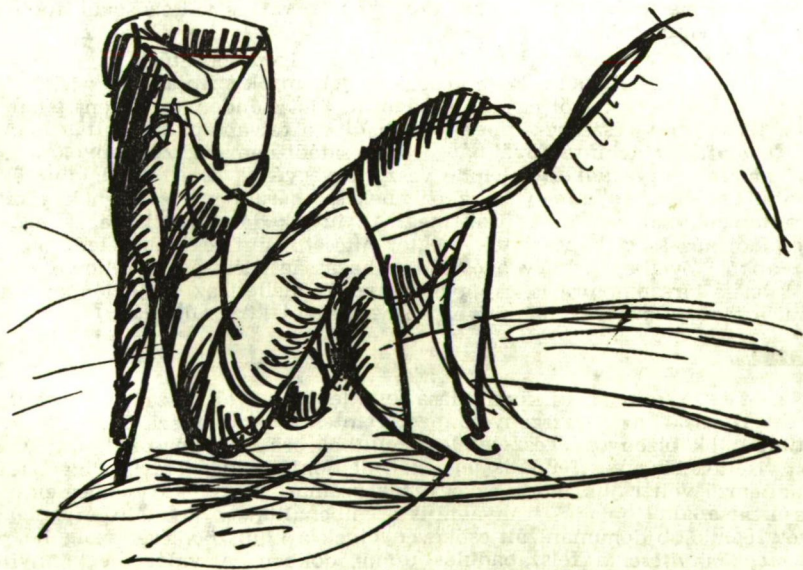
Marx Engelsszel együtt nem csupán a történelem materialista értelmezését fejezték fel, hanem a feladat megoldásához felbecsülhetetlen értékű hozzájárulást is adtak, amennyiben a társadalmi élet konkrét jelenségeinek és eseményeinek a tudományos magyarázatára példákat szolgáltatottak.

Marx egész életműve bebizonyította, hogy a társadalmi-történelmi tevékenység folyamatában az ember, mint társadalmi lény — alakul és fejlődik. A társadalom egésze

története úgy áll előttünk, mint az ember szüleménye emberi munka útján, s nem mint fizikai szervezetének, hanem társadalmi természetének változása és fejlődése — vallotta.

A 150 éve született Marx olyan tudományos tanítást hagyott ránk, amely sokoldalúságában is egységes. Azt mondhatjuk, olyan tudományos elmélet és módszer ez, amely a folyton változó társadalmi helyzetre, a tudományok újabb és újabb területeire is alkalmazható.

A mai marxizmus kifejlődésében Leninnek volt korszakalkotó szerepe. Ezért alapvető jelentőségű kérdés a marxizmus klasszikusainak tanulmányozása, amely tudományos hasznán kívül megéri a ráfordított energiát, mert valóban magasrendű szellemi élvezetet is nyújt. Való igaz, amit Marx szavai fejeznek ki a legpregnansabban: „A tudományhoz nem visz széles országút, s csak azok remélhetik, hogy nap-sütötte ormaid elérik, akik nem riadnak vissza attól, hogy meredek ösvényeinek megmászása fáradságos.”

GABUREK KÁROLY RAJZA